

Recenzie

Marta Kolářová: V souladu s přírodou: politika životního stylu, udržitelnost a soběstačnost

Univerzita Karlova, Praha, Karolinum (SLON), 2021, 254 s., ISBN 978-80-246-4993-1

Kniha sociologičky M. Kolářovej je ďalšia z radu tých, ktoré sa venujú výskumu postojov obyvateľstva, reagujúceho na hrozbu neodvratných klimatických zmien. Obavy pred trvalým poškodzovaním prírody, nekontrolovateľnou spotrebou, ľahostajnosťou politických elít a strachom, že budúcim generáciám odovzdáme zničenú planétu, prinútilo niektoré skupiny občanov, ktoré sa združujú v rôznych environmentálnych hnutiach, aby sa začali sami obmedzovať v spotrebe a snažili sa o návrat k sebestačnosti. Pomocou teoretického konceptu politiky životného štýlu máme možnosť zoznámiť sa s výsledkami kvalitatívneho sociologického výskumu z rokov 2017 - 2019 medzi ľuďmi, ktorí sa snažili žiť udržateľným a sebestačným spôsobom života podľa permakultúrnych pravidiel otcov „permanent agriculture“ B. Mollisona a D. Holmgrena z Austrálie. Títo sa od roku 1978 venovali problematike udržania diverzity a odolnosti ekosystémov a zároveň uspokojovaniu potrieb človeka v krajine. Cieľom knihy je upozorniť na motivácie jednotlivých skupín občanov Českej republiky vydať sa cestou osobnej skromnosti, opísať originálne i kopírované formy združovania sa a najmä udržateľnosť rôznych typov hnutí, ktoré vytvárajú špecifickú subkultúru.

Prvá kapitola *Bud' sám tou změnou: politika životního stylu a politický konzumerismus (konzumizmus)* je venovaná podrobnému opisu a vysvetleniu „lifestyle politics“, tomuto celosvetovému hnutiu, ktoré umožňuje, aby sa občania štátov sveta zapojili do politiky kritikou vládnych rozhodnutí v infraštruktúrnych, energetických, hospodárskych a najmä poľnohospodárskych projektoch. Autorka cituje z prác Anthonyho Giddensa, Lance Bennetta, Joost De Moora a Soetkina Verhaegena, ktorí v deväťdesiatych rokoch 20. storočia rozvíjali teóriu životného štýlu s dôrazom najmä na „politiku inými prostriedkami“, a to bez zdôrazňovania triednych, straníckych alebo náboženských rozdielov s poukazovaním na základné heslo sociálnych hnutí 60. rokov 20. storočia – „politické je osobné“. Bolo to aj po prvýkrát, čo sa v ich prácach objavil význam ženských hnutí s dôrazom na každodennosti života. Autorka využíva dielo Michelle Michelettiovej a Dietlind Stolleovej z roku 2011, ktoré na príkladoch vegetariánskeho hnutia dokazujú, že politika životného štýlu je možnou individuálnou voľbou prevziať zodpovednosť za politiku aj v súkrom-

nom živote. Po roku 2013 sa tieto témy objavujú už aj v mainstreamovej politike a lifestylový aktivizmus sa považuje za cestu k novej a potrebnej zmene v spoločnosti. Politický konzumizmus, ktorý na prelome tisícročia tvoril súčasť alterglobalizačných hnutí, poslužil pri zmene nielen konania korporácií, ale aj vládnych programov v podobe „slow food“, „fair trade“ a udržateľnej spotreby s nízkou ekologickou stopou. M. Michelettiová a J. Stolleová rozlišujú štyri formy politického konzumizmu: bojkot určitých potravín alebo firiem spotrebiteľmi pri nákupoch, „buycott“, teda zámerná preferencia len určitých tovarov so značkami bio, „cultur jamming“, teda zosmiešňovanie a premaľovanie log firiem ako napríklad Burger King na Murder King. Tento spôsob sa nazýva aj „adbusting“ a vegánstvo ako bojkot mäsa spolu s „freeganism“ ako využívanie vyhodenených potravín. Postsocialistické štáty pre ich postoj ku konzumizmu autorka rozdeľuje do troch skupín: „predvoj“ s Estónskom a Slovinskom, „váhavé štáty“, kde patrí Slovensko, Česko a Maďarsko a „pasívne štáty“ ako Litva, Poľsko, Lotyšsko, Rumunsko a Bulharsko, ktoré sú hlboko pod európskym priemerom.

Významný sociologický výskum v oblasti politického konzumizmu uskutočnil kolektív Lukáša Linku v roku 2017. Podľa jeho výsledkov sú postkomunistickí občania presvedčení, že ich individuálne kroky nemajú schopnosť prispieť k zmene politickej atmosféry v krajine. Nedôverujú svojim politickým elitám. O tieto formy politickej angažovanosti malo v roku 2004 v Českej republike záujem len 6 % prevažne vysokoškolsky vzdelaných, mestských občanov. O desať rokov (v roku 2016) to bolo už 16 % aj stredoškolsky vzdelaných Čechov, ale stále viac z miest ako z vidieka. Táto individualizovaná forma politickej participácie je charakterizovaná malou kolektívnou formou politického konzumizmu, tvrdí L. Linek, s čím ale autorka knihy nesúhlasí a venuje celú druhú kapitolu vyvráteniu tohto tvrdenia.

Nazvala ju *Do souladu s přírodou: environmentální politika životního stylu v kolektivní formě*. Opisuje rôzne svetové hnutia, spolky a organizácie od Greenpeace až po malé lokálne spotrebiteľské komunity, ktoré podporujú zmeny v životnom štýle a ktoré majú akú takú odozvu v strednej Európe. Rozlišuje hnutia radikálne, ktoré presadzujú „degrowth“, a reformistické, ktoré poskytujú návody spotrebiteľom, kde a aké potraviny a výrobky kupovať. Keďže po roku 2001 sa v súvislosti s pádom dvojičiek v New Yorku a presunom pozornosti politikov i občanov na boj proti terorizmu veľké globálne protestné ekoakcie nekonajú, súčasné komunitné hnutia sa orientujú na podporu lokálnych výrobcov, využívanie prírodných materiálov a malovýrobu, ktorá sa snaží obísť trh a kladie dôraz na bezprostrednú ekonomickú výmenu. Autorka uvádza výskum G. Seyfanga z roku 2017 venovaný komunitnej akcii zdola pre udržateľnosť a inovatívnym zeleným nikám, čo predstavuje komunitné zá-

hrady, nízko uhlíkové domy, kompostovacie programy, hnutie *Transition Town* - transnacionálne hnutie jednotlivých mestských častí alebo celých miest, ktoré vzniklo vo Veľkej Británii v roku 2006 alebo *Low Carbon Communities Network*. V týchto projektoch ide o zmenu zdola vytváraním siete aktivistov ako semienka zmeny s cieľom odmietania zastupiteľskej demokracie zvýšenou participáciou občanov na tvorbe verejných politík, rozvoji nových alternatívnych politických systémov a kolektívnej praxe v postmateriálnom svete. D. Schlosberg a L. Graven prezentovali v roku 2019 výskum udržateľných materiálnych hnutí zameraných kriticky proti neoliberalným ekonomickým štruktúram, ktoré považujú za škodlivé nielen pre prírodu, ale aj pre spoločnosť a ktoré sa usilujú už dnes o prefigurovanie a praktizovanie alternatív.

Ekokomunity v Českej republike sa začali rozvíjať až po roku 1990 pod heslom „nechceme otraviny“ alebo dedina „veľká rajská prírodná oáza“, „priestor lásky“ a podobne. Niektorí lektori presadzovali projekt jeden hektár pôdy pre každú rodinu, pričom nerátali s tým, že mestskí ľudia potrebujú auto a fosílné palivo, aby dochádzali pravidelne na svoje „pole“, čím zásadne zväčšujú svoju uhlíkovú stopu. Majú teda na výber, buď zostanú v meste a rezignujú na „pole“, alebo sa presťahujú do osád dokonca bez elektriny, bez hospodárskych strojov a rezignujú na výdobytky civilizácie, na ktoré si zvykli. Autorka podrobne opisuje jednotlivé ekokomunity a ich lídrov, ktorí sa snažia ovplyvniť komunitu svojou koncepciou opisu stavu sveta a na webových stránkach uvádzajú svoje hlavné hodnoty, ako je láska a pokora, súlad s prírodou, pospolitosť, zdravie, zodpovednosť, jednoduchosť, krása. Podľa výskumu ale každoročne rezignuje tretina členov z aktivít skupín, hoci členská základňa sa stále dopĺňa. V ich diagnóze problémov chýba hrozba klimatickej zmeny na planéte a skupiny sa orientujú skôr na znečisťovanie životného priestoru, na zákaz používania pesticídov, vyhadzovanie potravín do smetí a podobné praktické problémy.

Skúmanie subkultúr bolo doteraz v prostredí strednej Európy orientované len na punkové alebo hudobné skupiny a ich fanúšikov. Pod vplyvom post-moderny sa ale kultúra rozpadá na nekonečnú pluralitu životných štýlov a miešaní rôznych vkusov, ktorým sa začali vedci bližšie venovať. I. Kašparová (2017) skúmala systémy domáceho vzdelávania detí ako výrazu kultúrneho kreatívizmu, pretože subkultúra kultúrnych kreatívcov je najvýraznejším názorovým lídrom v oblasti environmentalizmu. Do ich rámca by sme mohli zaradiť aj hnutia proti očkovaniu. Paralelnú subkultúru predstavuje projekt „novej domesticity“. Týka sa najmä žien, ktoré opúšťajú zamestnanie a venujú sa domácim prácam a alternatívnej výchove detí. Sú medzi nimi mnohé populárne blogerky označované ako „femiworky“, v ktorých domácnostiach je všetko „handmade“. Naša „domesticita“ je oproti svetovému hnutiu

výrazne podporovaná možnosťou trojročnej materskej a rodičovskej „dovolenky“. K nim sa priraduje aj subkultúra hnutia hojnosti „plenitude movement“, ktoré je definované v štyroch bodoch: odmietanie kariéry, viac kreatívnej práce, odmietanie modelov rýchlej spotreby a budovanie komunity.

Z hľadiska informovaného čitateľa je najzaujímavejšia tretia kapitola knihy *V souladu s přírodou: environmentální politika životního stylu v individuální rovině*. Venuje sa nielen teoretickým konceptom zodpovednej spotreby a spôsobu života v oblasti udržateľnosti, ale najmä príkladom z praxe. Udržateľný životný štýl znamená obmedzenie spotreby tovarov, energií a vody. Je to zámerný proces, v ktorom sa postupne objavujú zmeny v každodenných zvykoch, aby ľudstvo mohlo žiť podľa environmentálnych hodnôt, ktoré dávajú ľuďom nový zmysel. Výskumy zahraničných sociológov (M. M. Bell, 2004) zároveň poukazujú na to, že je zásadný rozdiel medzi hodnotami, ku ktorým sa ľudia hlásia, a tým, čo skutočne robia, pretože sú zacyklení v bežiacom páse produkcie, reklamy a spotreby. Nabádajú, aby sme zmenili štruktúru výroby a spotreby tak, aby to bolo pre ľudí lacné, pohodlné a praktické. Aby sa spotreba stala súčasťou ekologického občianstva a alternatívneho hedonizmu. Zaujímavým výsledkom výskumov je, že ženy sú ochotnejšie zmeniť svoje návyky, sú menej sebecké a zaujímajú sa viac o sociálnu spravodlivosť. V Českej republike sa tejto problematike venovala Hana Librová v rokoch 2003-2016 opakovanými rozhovormi s ľuďmi, ktorí sa usilovali obmedzovať spotrebu a žili alternatívnym spôsobom života. Jej žiaci neskoršie zistili, že ich deti a vnuci si síce odniesli z rodiny určité zásady, ale prestali ich dodržiavať. Veď 79 % obyvateľov Česka sa domnieva, že sami nemajú nijakú možnosť ovplyvniť ochranu životného prostredia v štáte. Bezodpadové hospodárstvo, ktoré sa snažia dodržiavať najmä mladí ľudia, je často nad ich sily a týka sa len súkromnej sféry. Udržateľné správanie sa k prírode naráža na vyššie ceny eko a bioproduktov, na vzdanie sa potešenia z konzumovania a obmedzenie obdarovávaní. Domáce výroby syrov a chleba, ako aj bezplienkové deti prinášajú mnohé problémy najmä matkám v časovom strese, ktorý skraca z ich už aj tak krátkeho času na relax.

V súvislosti s týmito témami autorka spomína v krátkej podkapitolke fenomén chalupárstva ako kultúru prelínania udržateľnosti a sebestačnosti, ktorý ako výrazný prvok životného štýlu za komunistického režimu priviedol mestských ľudí bližšie k prírode a k dedinskému víkendovému životu, k záhradkárčeniu a pestovaniu svojho ovocia a zeleniny dávno pred svetovými trendmi. Tento fenomén vytvorenia dokonalého druhého bývania mimo mesta, ktorý je aj ukazovateľom blahobytu stoviek tisícov rodín v stredoeurópskom priestore, bol predmetom skúmania životného štýlu. (K. Činátl, 2010) Bol, samozrejme, druhom úteku ľudí spod tlaku policajného štátu v minulosti, nemožnosti cesto-

vať a slobodne sa pohybovať po Európe, ale ako kultúrny fenomén je dodnes pozoruhodný.

V roku 2012 očakávali ezoterici koniec sveta. V Česku sa niekoľko ľudí začalo zaujímať o možnosť prežitia a založili *Akadémiu sebestačnosti*. Po niekoľkých rokoch pokusov zistili, že sebestačne sa asi dá žiť len na dedine. Ale ich ideály sa aj v dedinskom prostredí ukázali byť nedosiahnuteľné. Mestskí ľudia predpokladali, že v dedinách nájdu ideálnu pospolitosť, po ktorej túžili. Autorka opisuje rozčarovanie týchto skupín ľudí, ktorých prekvapilo, že dediny sú uzavreté spoločnosti aj pred mestskými príšlecami a nemienia sa vrátiť k ručnej práci na poliach. A tak mešťanom nezostalo nič iné, iba stretávať sa mestskými ľuďmi a zmieriť sa s predtým tak kritizovaným javom migrácie dôchodcov „na záhradu“. Sebestačnosť sa nedarí ani rodinám „biopionierov“, ktoré sa snažia žiť vedľa dedinčanov, ale zároveň si zarábajú na živobytie prácou pomocou internetu. Väčšina z nich rezignovala na sebestačnosť a kameň úrazu nie je vo veľkosti pôdy, ktorú by mohli obhospodarovať, ale v množstve hodín (minimálne 10 denne), ktoré by museli práci v záhradách a na poliach venovať, aby si všetko dopestovali a pripravili na zimu. Niektoré rodiny prešli na vegánstvo, aby ušetrili, čo je zase ale problém pre deti v puberte. Ako hovorí vo výskume jedna matka rodiny: „pestujeme len zeleninu a kalorické potraviny si kúpime, aj tak sú veľmi lacné“. (s.185) Po niekoľkých rokoch pokusov a omylov sa teda ukazuje, že prežívajú len komunity, ktoré spája ekologické poľnohospodárstvo a silná náboženská orientácia, napríklad hinduisti. Ale všetky sú závislé od možnosti zarábať peniaze cez internet v meste, lebo bez áut nedokážu, alebo nechcú žiť. Aj preto sa mnoho z týchto „biopionierov“ vracia po niekoľkých rokoch späť do mesta.

Nakoniec si autorka kladie základnú otázku: má to všetko vôbec zmysel? Výskum potvrdzuje, že udržateľné konanie nezávisí len od jednotlivcov, že informovanosť a hodnotové nastavenie nevedú automaticky k správne konaniu, ale že dôležitý je spoločenský kontext. Rozvinuté „kutilstvo“ a bohato obsadené hobbymarkety, kde si ľudia kupujú masovo vyrábané poloprodukty a stále inovovanejšie nástroje na elektrinu a benzín, majú málo spoločného s romantickou predstavou domácej ručnej práce. Nakoniec niektoré výskumy upozorňovali, že dôraz na ručné práce mal za cieľ aj kontrolu a udržiavanie žien doma s deťmi a potreba domáceho majstrovania zase udržovala mužov doma a bránila im zúčastňovať sa na radikalizácii politického života.

Programy ekoživotného štýlu prekonali veľké zmeny v posledných dvoch rokoch od napísania knihy. Najprv pod vplyvom pandémie, ktorá radikálne zmenila životný štýl mnohých rodín, obmedzila možnosti cestovania a nakupovania. Vojenský útok Ruskej federácie na neutrálnu Ukrajinu len posilnil životný pocit neistoty a nesamozrejmosti mieru a fungujúceho sociál-

neho štátu v Európe. Hroziaca potravinová kríza, množstvo utečencov, zvyšovanie výdavkov na obranu a energetické suroviny v štátoch Európskej únie vyzdvihlo programy udržateľnej spotreby, prístupu k zdraviu, vzdelávaniu, osobnému rozvoju a spiritualite na inú, praktickejšiu úroveň. Snaha o nezávislosť od štátu, „úradníkov“, platenia daní, trhového mechanizmu, ktorá súvisela so snahou hnutí o deinštitucionalizáciu v štátoch, je potlačená opačným trendom posilňovania štátnych mechanizmov na udržanie životnej úrovne obyvateľov. Svojbytná subkultúra, ktorej sa kniha venuje a ktorá bola výrazom nedôvery časti občanov voči verejným inštitúciám, čo v spoločnostiach strednej Európy, ktoré stále zápasia s nedostatočným ukotvením demokratických inštitúcií, s heroizovaním a romantizovaním snahy o dobrovoľnú skromnosť, ustupuje snahe zvládnuť náročné výzvy, ktoré zrazu stoja pred spoločnosťou. Z cesty za súkromnou autonómiou sa totiž možno rýchlo a bezbolestne vrátiť k mainstreamu, ale vyriešiť dnešné problémy, ktorým čelíme, nie je také jednoduché.

Magdaléna Vášáryová
Historická sociologie, Fakulta humanitních studií, Karlova Univerzita, Praha